

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 5

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
1888–1896

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2003

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 5:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)
Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)
Упорядники: Віктор БРЕХУНЕНКО, Сергій КІРЖАЄВ,
Петро КУЛАКОВСЬКИЙ, Варвара ШУЛЬГА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА
Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК
Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Автори коментарів: М.Бандрівський, В.Брехуненко, С.Кіржаєв,
П.Кулаковський, О.Мазур, О.Моця, В.Отрощенко, О.Русина

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-276-7 (т. 5)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2003
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2003
- © Передмови Фі.Сохань, П.Кулаковський, 2003
- © Коментарі, автори, 2003

РОЗДІЛ I

АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ,
ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ
ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ

ПРО ВИДАННЯ ДЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ

Записка до філологічного відділу
Наукового товариства ім. Шевченка

Невважаючи на незвичайно корисні здобутки і гарний поступ останніх кількадесяти літ, історіографія українсько-руська в сучасному стані є, властиво, докладним проспектом, програмою тільки дальшої історіографічної праці; що вже зроблено — вимагає в значній мірі критичної перевірки і детальних студій для основнішого і певнішого вияснення, а поміж того зробленого зостаються ще значні частини незроблені і дефектні, які вимагають ще багато праці.

Такий стан в значній мірі залежить від великих недочетів в готовому історичному матеріалі, в джерелах. Публікації останніх років показують, що і для періоду давнього (до пол[овини] XIV в.) наші і чужі бібліотеки і архіви не використані добре, — що ж казати за період середній і новий! Тут тільки деяким поодиноким справам чи місцям пощастило так, що мають більш-менш докладний запас публікованого матеріалу, інші ж зостаються цілком майже позбавлені джерел. Згадаю, напр., просторий край Подільський, що для давніших віків дав досі кілька спорадичних документів, припадково подекуди опублікованих, землю Белзьку давню, що й досі зостається в такому стані; згадаю, напр., такі питання, як історію станів духовного і шляхетського, місцевої адміністрації, історію економічну (про що нагадував я вже в “Записках”, т. III, с. 217 і д[алі])* і т. ін. Без живіших заходів коло публікації історичного матеріалу не можна сподіватись корисного поступу студій історичних і історіографії руської, в справі сій не можна складатись на видавництва російські і польські, участь яких, хоч би яка корисна, завше мусить бути в значній мірі частковою, а самим забиратись до археографічної роботи. І Наукове товариство ім. Шевченка, заступаючи інтереси історіографії українсько-руської, повинно взятись в найближчому часі до видавання джерел до історії Русі в широкому розумінні слова “історія”: пам’яток літописних, правних, історично-літературних, історично-статистичних і етнографічних, до історії церкви, освіти, побуту і т. ін.

Такі джерела могли би міститись в “Записках” Товариства, але обсягом невеликі — напр., не більше 5 арк[ушів] друку: невеликі колекції актів, пам’ятки літературні, з відповідними вступними розвідками. Але разом з тим неодмінно потрібне спеціальне вида[ння], для джерел призначене. Таке вида[ння] могло би взяти назву “Жерел до історії України-Руси” (“*Fontes historiae ruthenicae*”)* і виходити регулярно двічі на рік томами* (аркушів в 25 пересічно), з тих кожний мав би окрему цілість і складався: з вступної розправи (коло 5 аркуш[ів]), тексту джерел і покажчиків осіб, місць і речей (по змозі). Не обмежуючись на Русі Галицькій, воно мало би подавати як невидані ще джерела до різних періодів і країв цілої України-Русі, так і систематично зведені акти і пам’ятки літературні, розкидані по різних давніших видавництвах і для того тепер для ширшої громади неприступні.

І так, наприклад, на перші рази для такого вида[ння] я пропонував би:

1) Збірник люстрацій і інвентарів Руського воеводства з XVI в.*, люстрації 1565 р.: інвентарі Самбірського і Дрогобицького староств 1568 р., ревізії прав шляхетських 1564 р. в Архіві Міністерства справедливості в Москві, люстрації 1570 р. в Варшавськ[ом] Головнім архіві, велика колекція Варшавського Скарбового архіву (Казенної палати). Збірник сей містив би кілька томів, з яких на перші могли б піти люстрації 1565 р., бо з сього року маємо чи не найбільшу колекцію і то обширних люстрацій (староства: Красноставське, Холмське, Кам’янецьке (Кам’янка), Снятинське, Коломийське, Галицьке, Тереховське, Рогатинське, Жидачівське, Стрийське, Дрогобицьке, Самбірське, Сяноцьке, Перемишльське, Львівське¹ (МАМЮ. Переписи В. №№ 12 і 19 і Варшавського архіву Скарбового* — то уложилось би в два томи).

2) Подібний збірник для землі Белзької (з тих же архівів).

3) Найдавніші акти землі Подільської* (з архівів: Варшавського Головного і Скарбового (Казенної палати), Київського, Львівського — Бернардинського і т. ін.) — [віки] XV і XVI.

4) Акти землі Белзької* — з архівів Бернардинського, варшавських, Віленського, Московського.

5) Акти до історії Львова, особливо з XV—XVI в.*, з архіву міського і крайового.

6) Акти метрик Литовської і Руської ([з] Московського архіву Мін[істерства] справедливості) для історії Київщини, Брацлавщини, Волині і України Лівобічної XV і XVI в.*

7) Акти до історії України з XVII і XVIII в. з архівів московських (себто далі повести вида[ння] Костомарова, що спинились на Дорошенку)*.

¹ З них видані були люстрації: Сяноцька і Львівська в додатках до “*Gazety Lwowskiej*” 1860 р. і 1867—1868 рр. і Галицька в Бібліотеці ординації Красінських, т. II*; для цілості я уважав би потрібним видрукувати й їх, тим більше, що той “Додаток” є тепер раритетом.

8) Інвентарі з XVII—XVIII в. для історії селянства* (досі опубліковано — в “Архиве Ю[го]-Зап[адной] России”*, ін[ших] ще небагато).

9) “Генеральное следствие о маетностях” 1729—1730 рр.* (першорядне джерело для України Лівобічної), досі видавали його уривково і несповна; досі не вичерпана і славна “Рум’янцевська опись”*.

10) “Літописець русько-литовський”, т. зв. Познанський варіант* (facsimile в бібліот[еці] Оссолінських), разом з іншими списками вже виданими, але дуже рідкими тепер, а також — якщо можна буде здобути в комісії археографічній Петербурзькій.

11) Пам’ятки письменства руського з XVI—XVII в., історичного (напр., хроніка Софоновича в Петербурзькій бібліотеці публічній*, “Літописець Волині і України” в бібл[іотеці] Оссолінських і т. ін.) і літературного (видано дещо — напр., в “Русской историч[еской] библиотеке”*, “Актах Западн[ой] России”, “Актах Южной и Зап[адной] России” — але ще не дуже багато, а дещо в перекладі — як видання Київської духовної академії* — не заступає оригіналу).

12) Збірник пам’яток нашого письменства давнього*, розкиданих по десятках вида[нь], часто рідких або зовсім неприступних.

13) Збірник джерел до історії нашого права* — різні редакції “Руської правди” і уставів канонічних, дипломи XIII—XV в., грамоти земські В[еликого] кн[язівства] Литовського і т. ін. Такого збірника не маємо досі.

Я зазначив лише кілька серій пам’яток, що добре відомі, не потребують, щоб їх вишукувати, під рукою. Але які цікаві і дорогі речі можуть виплинути при глибших студіях архівів галицьких і інших, як не вичерпані архіви варшавські (Головний*, Скарбу — Казенної палати, військовий — Гол[овного] штабу*), що містять важні джерела найбільше до історії Галичини, Поділля, Белзщини; архів Віленський*, де переховуються книги Холмщини й Белзщини з 1-ї полов[ини] XV в.; Київський*, де, напр., давні книги подільські не дочекалися ще видання, московські архіви Мініст[ерства] справедливості (що містить Литовську метрику, Руську [метрику], частину Коронної [метрики])* і дорогоцінні акти московських “приказів” щодо зносин з Україною); справ заграничних, де переховується також частина “Діл малоросійських” і дипломатичні акти Коронної метрики (зносини з Кримом, Москвою etc.), рукописний відділ Петербурзької публічної бібліотеки, Історичний архів харківський*, колекція Маркевича в Рум’янцевським музеї* etc., etc. Жатва многа!

Для кориснішого виконання поставленої мети я уважав би відповідним, щоби Товариство обрало до сього головного редактора, який би чи сам чи — ще краще — з невеликою колегією (“комісія археографічна”) глядів цілої тієї справи, і визначити по змозі сталий бюджет тому археографічному видавництву для регулярних публікацій. Згадана комісія чи одинокий редак-

тор мали б обов'язком: єднати до праці археографічної сили місцеві і сторонні, ставити задачі археографічні для оброблення (подібно до вищеподаного реєстру), доглядати, щоб приготовані до друку праці відповідали вимогамням щодо їх змісту, наукового виконання й поправності мови, уряджувати екскурсії археографічні для висліджування забутків археографічних для історії руської в краї й поза краєм і т. ін.

Щодо бюджету, то щоб видавництво могло виконувати добре поставлену програму, я уважав би потрібним річний бюджет не менше 3500, а власне 4000 з[о]л[отих] р[инських], рахуючи на видання тому 500 з[о]л[отих], на гонорар 600, на виготовання копій для видання 250—300, коректору і укладчику покажчиків 150—200, і то на кожний том, а до того видатки адміністраційні, на екскурсії і т. ін.

Одначе, я радив би приступити до видання, не чекаючи, коли Товариство буде мати спроможність виставити такий бюджет; кілька томів можна б видати спочатку з видатками далеко меншими, і нижчепідписаний взяв би на себе видати 2—3 томи, аби Товариство взяло на себе видатки вида[ння], оплату коректора і укладчика покажчиків. Тим часом вида[ння] археографічне могло би значно піднести науковий престиж Товариства, для того не радив би з ним протягати. На перший раз можна було б взятись до згаданого збірника люстрацій галицьких, то була би річ дуже корисна, бо для XVI в. люстрації — то першорядне джерело внутрішньої історії — до історії станів, адміністрації, колонізації, економічного становища краю і побуту.

Розділ І. АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ, ПЕРЕДМОВИ
ТА ПУБЛІКАЦІЇ ДЖЕРЕЛ

Про видання джерел до історії українсько-руської

Записка до філологічного відділу Наукового товариства ім. Шевченка

Друкується за виданням: Справоздання з діяльності відділу і секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за час від загальних зборів дня 11 мая 1893 р. до 31 грудня 1894 р. // ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. V. — С. 12–16 // Едиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. — К., 1993. — Випуск 1. — С. 150–154.

Записка була обговорена на засіданні історико-філософської секції НТШ 16 листопада 1894 р. і мала бути видрукувана у V т. “Записок НТШ” і з вказівкою на цей том увійшла до бібліографії історика (див.: *Левицький І.* Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського // Науковий збірник присвячений Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). — Львів, 1906. — С. 48). Ймовірно, ця замітка потрапила лише до частини тиражу V т. “Записок НТШ”, оскільки більшість примірників цього тому її не вміщують (*Капраль М.* Археографічна діяльність Михайла Грушевського у львівський період життя (1894–1914) // Михайло Грушевський і львівська історична школа. — С. 168). Львівському історику Мирону Капралю вдалося віднайти окремих відбиток цієї записки і впровадити до наукового обігу (*Едиційна археографія в Україні...* — С. 150–154). Як вважає згаданий дослідник, М. Грушевський подавав записку з метою видання джерел, які б доповнили джерельну базу написання планованої ним “Історії України-Руси”. Прийняття свого видавничого проекту історик належно оцінив — у листі до М. Біляшівського від 9 грудня 1894 р. писав: “Здесьнее наше “наукове товариство” приняло мое предложение издавать сборник актов и памятников до истории Руси” (*Листування Михайла Грушевського.* — Т. 2. — С. 24). Переконали кроки, зроблені М. Грушевським у контексті реалізації свого проекту (вже 1895 р. побачив світ перший том “Жерел...”), сприяли тому, що 15 січня 1896 р. для здійснення проекту була утворена археографічна комісія на чолі з НТШ (*Капраль М.* Археографічна діяльність Михайла Грушевського... — С. 169).

с. 29 ... про що нагадував я вже в “Записках” т. III, с. 217 і далі... — автор має на увазі свою публікацію “П’ятдесятиліття Київської археографічної комісії”, опубліковану в розділі “Наукова хроніка” III тому “Записок НТШ” (С. 211–221).

с. 30 ... назву “*Джерел до історії України-Руси*” (*Fontes historiae ruthenicae*) і виходити регулярно двічі на рік томами... — йдеться про серійне видання “Жерела до історії України-Руси” (*Fontes Historiae Ukraino-Russiae*). Під керівництвом М.Грушевського археографічна комісія НТШ видала протягом 1895–1914 рр. 9 томів цього видання, 4 з яких видав безпосередньо він. Отже, план видання двох томів на рік був не виконаний, але слід мати на увазі, що досить довго історик був фактично єдиною особою, крім С.Томашівського, яка готувала томи до цієї серії (*Бортняк Н.* Степан Томашівський: до відносин із Михайлом Грушевським // Михайло Грушевський і львівська історична школа... — С. 187–195).

... *Збірник люстрацій і інвентарів Руського воєводства з XVI в...* — цей план був реалізований частково. Люстрація 1564–1565 рр. побачила світ у перших трьох томах “Жерел...” (1895, 1897, 1900). Люстрація 1569–1570 рр. була опублікована М.Грушевським у VII т. “Жерел...” (1903) (докладніше див.: Люстрації королівщин... — С. 59–64; *Майборода Р.* Михайло Грушевський і українська “програма” видання люстрацій... — С. 100–113). План видання інвентарів староств цього воєводства реалізований не був.

... *З них видані були люстрації: Сяноцька і Львівська в додатках до “Gazety Lwowskiej” 1860 і 1867–1868 рр. і Галицька в Бібліотеці ординарії Красінських, т. II...* — йдеться про публікації: *Starostwo Sanockie. Wypis z metryk koronnych zawierający rewizję Starostwa Sanockiego uskuteczniłą r. 1565 przez Krzysztofa Sokołowskiego Starostę Rogozińskiego, na mocy ustawy z r. 1563 / Wyd. F.Wolański // Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej. — 1860. — Т. 10. — Nr. 1–3, 5–12, 14–27, 30–51; Lustracya Starostwa Halickiego 1566 r. / Wyd. W.Chomętowski // Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVIII wieku (Biblioteka Ordynacji Krasieńskich. — Т. II). — Warszawa, 1876. — S. 354–402. У 1867–1868 рр. у додатках до “Львівської газети” люстрація Сяноцького староства 1565 р. не друкувалася; натомість у 1868–1869 рр. Францішек Волянський друкував у цьому виданні генеральну люстрацію Руського воєводства 1765 р. (*Budzyński Z.* Bibliografia dziejów Rusi Czerwonej (1340–1772). — Rzeszów, 1990. — Т. I. — S. 291).*

... *МАМЮ. Переписи В. № 12 і 19 і Варшавського архіву скарбового...* — йдеться про Московський архів Міністерства юстиції, де зберігався під вказаними сигнатурами провізорний текст люстрації Руського, Белзького і Подільського воєводств 1564–1565 рр., виданий пізніше М.Грушевським у “Жерелах...” (Т. I–III) та Архів Казенної палати, де знаходився дефінітивний текст цієї ж люстрації (див.: коментарі до замітки “Архів Скарбу Коронного. Замітка археографічна”).

... *Найдавніші акти землі Подільської...* — даний проект М.Грушевського не був реалізований. Історику вдалося лише опублікувати опис подільських замків кінця XV ст. (див.: *Грушевський М.* Опис подільських замків 1494 р. // ЗНТШ. — 1895. — Т. VII. — С. 1–18).

... *Акти землі Белзької...* — цей проект не вдалося реалізувати.

... *Акти до історії Львова, особливо з XV–XVI в...* — цей проект історика реалізовував його учень Іван Крип'якевич. Останній частково опублікував результати своїх архівних пошуків (див.: *Крип'якевич І. Матеріали до історії торгівлі Львова // ЗНТШ. — 1905. — Т. LXV. — С. 1–46*), а також використав їх для написання досліджень (див.: *Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // ЗНТШ. — 1907. — Т. LXXVII. — С. 77–106; Т. LXXVIII. — С. 26–50; Т. LXXIX. — С. 5–51*). Ці дослідження та матеріали, зібрані І.Крип'якевичем, опублікував М.Капраль (*Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали (Львівські історичні праці, вип. 2) // Упоряд. М.Капраль. — Львів, 1994*).

... *Акти метрики Литовської і Руської... для історії Київщини, Брацлавщини, Волині і України Лівобічної XV і XVI в...* — повністю даний проект М.Грушевський не реалізував. Цілий ряд публікацій з Руської метрики історик помістив у “Записках НТШ” (див.: *Київський каштелян і козаки // ЗНТШ. — 1895. — Т. 6. — С. 5–7; Кілька документів з життя Забузької Русі XVI в. // Там само. — 1899. — Т. 28. — С. 1–2; До питання про правно-державне становище київських князів XV в.: Дві грамоти великого князя Казимира з часів київського князя Омелька // Там само. — 1899. — Т. 31–32. — С. 1–2; Матеріали до історії козацьких рухів 1595–1596 рр. // Там само. — С. 1–6; Кілька київських документів // Там само. — 1900. — Т. 40. — С. 1–6; Лист короля Стефана Баторія до калги з року 1577 // Там само. — 1901. — Т. 44. — С. 1–2; докладніше про діяльність М.Грушевського у цьому напрямі див.: *Кулаковський П. Михайло Грушевський як дослідник архіву Коронної канцелярії Речі Посполитої // Наукові записки. — Острог, 1999. — Т. II. — Ч. 1. — С. 21–24; Його ж. Михайло Грушевський як дослідник Руської (Волинської) метрики // Український історик. — Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен, 1998. — Т. XXXV. — С. 166–171*).*

... *Акти до історії України з XVII і XVIII в. з архівів московських (себто далі повести видавництва Костомарова, що спинились на Дорошенку)...* — історик мав замір продовжити публікацію матеріалів, що стосувалися історії козацтва, як продовження серійного видання (15 томів) Петербурзької археографічної комісії “Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России” (1863–1892), переважну більшість томів якого редагував М.Костомаров. Цей проект був скоригований М.Грушевським у 1904 р., коли він запропонував археографічній комісії НТШ видання корпусу матеріалів з історії козащини (Хроніка НТШ. — 1904. — Ч. 20. — С. 9; *Капраль М. Археографічна діяльність Михайла Грушевського... — С. 170*). Проект мав охоплювати період з кінця XVI до середини XVIII ст. Крім московських архівів, мали бути досліджені польські та українські архіви (Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козащини // *Едиційна археографія в Україні... — С. 155–157*). Цей проект реалізовували І.Крип'якевич, М.Кордуба, С.Томашівський, І.Джиджора, В.Гарасимчук, М.Залізник та ін. Зусиллями перших трьох було видано (1908, 1911, 1924) декілька томів

“Жерел...”, що стосувалися цієї тематики (Т. VIII, XII, XVI) (про це докладніше див.: *Крупницький Б.* Археографічна діяльність М.Грушевського // Історія української археографії: персоналії. — К., 1993. Вип. 1. — С. 84–97; *Гирич І.* Деякі питання організації М.С.Грушевським археографічної роботи у львівський період життя (1894–1914) // Матеріали Ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії... — С. 269–270). Зібрані В.Гарасимчуком матеріали до історії козаччини за 1657–1658 рр., побачили світ лише в наш час (*Гарасимчук В.* Матеріали до історії козаччини XVII віку. Василь Гарасимчук: життя і творчість (1880–1944) (Львівські історичні праці. Джерела, вип. 1). — Львів, 1994).

с. 31 ... Інвентарі з XVII–XVIII вв. для історії селянства... — проект нереалізований.

... **досі друковано** — в “*Архиве Ю[го]-Зап[адной] России...*” — йдеться про томи, підготовлені І.Новицьким, де містився цілий ряд інвентарів (Архив ЮЗР. — К., 1876. — Ч. VI: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI–XVIII вв. (1498–1795). — Т. 1: 1498–1653; Т. 1 (Приложение): 1655–1791).

... **“Генеральное следствие о маетностях” 1729–1730 рр...** — автор має на увазі проведений гетьманом Данилом Апостолом у 1729–1731 рр. облік земельної власності та власників з метою встановити титул землеволодіння. У львівський період діяльності М.Грушевського видати “Слідство...” не вдалося. Активна робота з його публікації велася вже в археографічній комісії ВУАН. “Генеральне слідство про маетності Стародубського полку” готував Микола Василенко, але остаточно реалізувала проект Катерина Лазаревська (Український архів. — К., 1929. — Т. 1). Вона ж підготувала й видала “Генеральне слідство про маетності Лубенського полку” (Там само. — К., 1931. — Т. 4). “Генеральне слідство про маетності Миргородського та Полтавського полків” було нею ж підготовлене, але не опубліковане (Єдиційна археографія в Україні... — Вип. 1. — С. 90; *Бутич І.* Михайло Грушевський — археограф // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. — Львів, 1994. — С. 56).

... **славна “Рум’янцевська опись”...** — див. прим. до “П’ятдесятиліття Київської археографічної комісії”.

... **“Літописець русько-литовський” т. зв. Познанський варіант...** — автор має на увазі літопис, який у сучасному літописознавстві прийнято називати “Літописом Рачинського”. Його відкрив у Познанській бібліотеці графів Рачинських Осип Бодяньський, опублікувавши окремі фрагменти (*Бодянский О.М.* О поисках моих в Познанской публичной библиотеке // Чтения ОИДР. — 1846. — № 1. — С. 7–11). З подачі М.Грушевського цей літопис до друку готував Богдан Барвінський. Він помістив два фрагменти з нього у своїй праці про Сигізмунда Кейстutowича (див.: *Барвінський Б.* Жигимонт Кейстutowич, великий князь литовсько-руський (1432–1440). — Жовква, 1905. — С. 162–165). У 1907 р.

підготовка літопису до друку втратила актуальність, оскільки він повністю був видрукований у XVII т. “Полного собрания русских летописей” (*Улащик Н.Н.* Введение в изучение белорусско-литовского летописания. — М., 1985. — С. 54–55).

... *хроніка Софоновича в Петербурзькій бібліотеці публічній...* — йдеться про “Хроніку з літописців стародавніх...” ігумена київського Золотоверхого монастиря Феодосія Софоновича. Один з її списків — Погодінський — зберігався у Петербурзькій публічній бібліотеці (*Мицик Ю.* Передмова // Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. — К., 1992. — С. 16). Від плану видання Ф. Софоновича, ймовірно, довелося відмовитися, оскільки його твір до видання готував відомий історик С.Т. Голубев (Там само. — С. 7–8).

... *Літописець Волині і України в біб[ліотеці] Оссолінських...* — інша назва Київського літопису, складеного на початку XVII ст. (див. прим. до статті “Південноруські господарські замки...”). Його рукопис зберігався у Львівській бібліотеці Оссолінських (тепер — ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника) (*Дорошенко Д.І.* Огляд української історіографії... — С. 19).

... *“Русской историч. библиотеке”...* — “Русская историческая библиотека” — серійне видання Петербурзької археографічної комісії. Упродовж 1872–1927 рр. було опубліковано 39 томів цього видання. Автор має на увазі підсерію цієї серії “Памятники полемической литературы” (томи IV (1878), VII (1882), XIX (1903), де друкували пам’ятки української полемічної літератури кінця XVI–початку XVII ст. (докладніше див.: *Ковальський Н.П.* Источниковедение и археография истории Украины... — Ч. 2. — С. 23–25).

... *видання Київської духовної академії...* — йдеться про науковий місячник Київської духовної академії “Труды Киевской духовной академии” (1860–1917), де публікувалися окремі праці українських полемічних авторів у російському перекладі.

... *Збірник пам’яток нашого письменства давнього...* — цей проект Археографічна комісія реалізовувала у виданні “Пам’ятки українсько-російської мови і літератури” (З товариства // ЗНТШ. — 1895. — Т. VI. — С. 4). Протягом 1896–1930 рр. вийшло 8 томів цієї серії.

... *Збірник джерел до історії нашого права...* — цей проект залишився нереалізованим.

... *архіви варшавські (Головний...) —* Головний архів давніх актів (Archiwum Główne Akt Dawnych) виник у 1808 р. як Загальний місцевий архів (Archiwum Ogólny Krajowy). У 1816–1889 рр. мав назву “Головний архів Польського королівства” (Archiwum Główne Królestwa Polskiego), далі до 1918 р. — Варшавський головний архів давніх актів (Warszawskie Archiwum Główne Akt Dawnych) (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie / Pod red. T. Zielińskiej. — Warszawa, 1992. — S. 11).

... *військовий — Гол[овного] Штабу...* — йдеться про Варшавське відділення Воєнно-вченого архіву Головного штабу, який був створений у 1867 р. (*Самошенко В.Н.* История архивного дела... — С. 120).

... *архів Віленський...* — Віленський архів давніх актів був створений 1852 р. У ньому переважно були сконцентровані матеріали до історії Литви та Білорусі (Там само. — С. 86).

... *Київський...* — Київський центральний архів давніх актів Київської, Волинської і Подільської губерній був створений 1852 р. Його головним завданням вважалося збереження актових книг, укладених до XIX ст. на Правобережній Україні (*Левицький О.И. История учреждения Киевского центрального архива // ЧИОНЛ. — 1903. — Кн. 17. — Вып. 1. — С. 3–36; Вып. 3. — С. 37–72; Кеннеді Грімстед П. Археографія на службі імперської політики: заснування Київської археографічної комісії та Київського центрального архіву давніх актів // Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії... — С. 11–33).*

... *Руську [метрику], частину Коронної...* — Руська метрика — вписові книги, що велися руським відділом Коронної (королівської) канцелярії у Речі Посполитій протягом 1569–1673 рр. Руська метрика є складовою частиною Коронної метрики, що територіально охоплює всю територію Польського королівства, а хронологічно — період середини XV—кінця XVIII ст. (Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673 / Передмова П.Кеннеді Грімстед. — К., 2002).

... *Історичний архів харківський...* — Харківський історичний архів був створений у 1880 р. за ініціативою Історико-філологічного товариства, що діяло при Харківському університеті. З часом сюди надійшли архіви Малоросійських колегій (*Самошенко В.Н. История архивного дела... — С. 126–127).*

... *колекція Маркевича у Рум'янцевському музеї...* — автор має на увазі збірку пам'яток, зібраних українським етнографом та істориком Миколою Маркевичем (1804–1860). Ця збірка після його смерті у 1870 р. потрапила до Рум'янцевського музею у Москві і склала там “Маркевичівський архів” (*Дорошенко Д. Огляд української історіографії... — С. 79).*

П.Кулаковський

”Fontes historiae ruthenicae” (лат.) — “Джерела з руської історії”

Архів Скарбу Коронного в Варшаві.

Замітка археографічна

Друкується за виданням: ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. VI. — С. 1–4. Підпис: *М.Грушевський*. Передрук зі збереженням пагінації першодруку — Розвідки й матеріали з історії України-Руси. — Львів, 1896. — Т. I.

Перші дані про склад і цінність матеріалів Архіву Коронного Скарбу М.Грушевський отримав під час його роботи у Архіві Казенної палати у Варшаві протягом травня—червня 1892 р. Відомості, які здобув історик тоді, були суттєво доповнені внаслідок його листування з Миколою Федотовичем Біляшівським,

ЗМІСТ

<i>П.Сохань</i> . МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ПАТРІАРХ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....	7
<i>П.Кулаковський</i> . ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО КІНЦЯ 1880–1890 рр.	14
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ, ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ	27
Про видання джерел до історії українсько-руської	29
Архів Скарбу Коронного в Варшаві. Замітка археографічна	33
“Статут друкований”	37
Передмова до тому 1-го “Жерел до історії України-Руси”	38
Передмова до тому 2-го “Жерел до історії України-Руси”	44
Примітки до тексту Галицько-Волинської літописі	46
Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту	50
Запись руська 1473 р.	66
Опись подільських замків 1494 р.	68
Описі Перемиського староства 1494–1497 рр.	84
Дозвіл кор[оля] Жигимонта митнику Петрашку на передачу с. Крогульця кам’янецькому наміснику Григорію 1509 р.	106
Королівський дозвіл на викуп Кам’янецького староства 1456 р.	108
Кілька київських документів XV–XVI в.	110
Два документи з внутрішньої історії В[еликого] кн[язівства] Литовського XVI в.	126
Київський каштелян і козаки	129
Документ 1586 р. про козацький промисел.	133
Надання Оришевському Копистерина та Гайсина	135
Надання магдебурзького права містечку Дідову (в Київщині), 1596 р. .	138
Слобода Полтава в 1630 р.	141
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	143
Дальші розкопки в с.Чехах	145
Молотівське срібло	146
Гончариха	147
До Болеховщини: Губинське городище	150
Похоронне поле кам’яного віку в с.Чехах (пов[іт] Брідський)	151
Дрібничка до генеалогії Шевченка	152

Розділ III. ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ . . .	153
Південноруські господарські замки в половині XVI століття	155
Волинське питання 1097–1102 рр.	182
До питання про Болохів	210
Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці	216
Економічний стан селян на Подністров'ї Галицьким в половині XVI в. на основі описей королівщин	243
Економічний стан селян в Перемиському старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин	290
Секретна місія українця в Берліні р. 1791.	321
Барська околична шляхта до к[інця] XVIII ст.	323
Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕФЕРАТИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	337
Українські жиди	339
Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія	351
З питання про організацію управління й суду в Подільській землі в XIV і XV в.	360
Новини археологічні.	361
Про деякі форми шляхетського землеволодіння в Південно-Західній Русі.	363
Організація старостинського й околичного управління в Барському старостві XVIII ст.	364
Нові розправи про внутрішній устрій В[еликого] кн[язівства] Литовського	365
КОМЕНТАРІ	395
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	559
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.	575

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 5

Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 10.03.2003. Підп. до друку 15.12.2003.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.

Умовн. друк. арк. 47,73. Умовн. фарбовідб. 48,13. Обл.-вид. арк. 37,34.

Наклад 7000 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.

Вид. № 82. Зам. 550-3.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua

e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на

ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"

75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 5: Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)". — 2003. —
592 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-276-7 (т. 5).

П'ятий том зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах розпочинає нову серію "Історичні студії та розвідки". У ньому вміщені статті, джерелознавчі розвідки та науково-інформаційні публікації, які друкувалися у журналах "Киевская старина", "Чтения ИОНЛ", "Правді", "Записках НТШ" протягом 1888—1896 рр.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ISBN 966-603-223-6

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-276-7 (т. 5)